

**РОЛЬ І ПОВНОВАЖЕННЯ ІНСТИТУТУ «СТАРШИХ»
У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ
(1786-1919 рр.)**

Історія духовних навчальних закладів посідає важливе місце у вивченні культурно-освітнього життя Лівобережної України кінця XVIII – початку XX ст. Система виховання та контролю за семінаристами була невід’ємною складовою функціонування духовних семінарій. Чернігівська духовна семінарія протягом майже півтора століття відіграла значну роль у підготовці священнослужителів, учителів церковнопарафіяльних шкіл і працівників церковної адміністрації, а також освічених діячів, що нерідко працювали у світських установах.

Багато аспектів внутрішнього життя духовних семінарій, зокрема діяльність інституту «старших» та еволюція форм самоврядування і взаємного контролю вихованців, залишаються недостатньо вивченими. Ця розвідка спираючись на інформацію з ревізій, звітів про стан Чернігівської духовної семінарії та спогадів її вихованців, покликана заповнити ці прогалини. Вивчення повноважень «старших», «чергових», помічників інспектора та інших елементів системи нагляду дозволяє глибше зрозуміти механізми функціонування виховного процесу й дисциплінарної практики у духовних навчальних закладах, що робить тему дослідження актуальною як з історико-педагогічної, так і з соціально-історичної точки зору.

Метою розвідки є всебічне висвітлення ролі та повноважень інституту «старших» у виховному процесі Чернігівської духовної семінарії, а також простеження трансформації функцій внутрішнього нагляду та дисциплінарних практик вихованців упродовж зазначеного періоду.

Піклування про духовно-моральне формування вихованців і контроль за їхньою поведінкою покладалися насамперед на інспектора семінарії та його

помічників. До кола їхніх обов'язків входили: присутність на молитвах, контроль у їдальні та під час самопідготовки, нагляд за відвідуванням занять, поведінкою та загальним станом здоров'я вихованців. Інспектор також складав щомісячні й річні звіти про успішність і дисципліну семінаристів, що дозволяло систематизувати інформацію та забезпечувати безперервність виховного процесу.

У першій половині XIX ст. поведінка семінаристів оцінювалась за трибальною шкалою, причому «одиниця» – була найвищою оцінкою. Відповідно «двійки» і «трійки» отримували порушники дисципліни, прогульники й неслухи [10, арк. 91]. Після запровадження Статуту 1867 р. поведінка, як і знання вихованців, оцінювались вже за п'ятибальною шкалою.

Помічниками інспектора на початку XIX ст. були так звані «старші» які призначалися Правлінням семінарії з числа кращих вихованців. Правління семінарії визначало обов'язки «старших»: наглядати за поведінкою вихованців, виконанням домашніх завдань, дотриманням чистоти та охайності. Проводячи ревізію Чернігівської духовної семінарії у 1822 р., інспектор Київської духовної семінарії Смарагд відзначив, що за поведінкою вихованців семінарії слідкує інспектор за допомогою «старших» на підставі відповідної інструкції [9, арк. 23 зв.].

У квітні 1868 р. Синод скасував інститут «старших», і за порядком в класах та на вечірніх заняттях відтоді мали стежити усі вихованці по черзі. Незважаючи на це, Правління Чернігівської духовної семінарії у 1870 р. замість інституту «старших» запровадило інститут «чергових», які призначалися в кожному класі інспектором для нагляду за порядком. Таке рішення пояснювалось неможливістю обійтись без допомоги з боку семінаристів, зважаючи на той факт, що вихованці семінарії не були зосереджені в одному гуртожитку.

«Чергові» мали наглядати за поведінкою вихованців під час занять і у позанавчальний час. Особливо суворий контроль було встановлено за вихованцями, які мешкали в гуртожитку, але й тих, хто жив на квартирах, відвідували мало не щодня. З часом інспектори переклали майже усі свої обов'язки на «чергових» і

наглядали вже не за вихованцями, а за «черговими», хоча це й суперечило положенням Статуту [11, с. 262].

Для нагляду за проживанням семінаристів на приватних квартирах та для допомоги в навчанні призначалися спеціальні «інспектори» з числа кращих вихованців старших класів [4, с. 63]. Як згадував І. Кулжинський, який навчався в Чернігівській духовній семінарії на початку ХІХ ст., «перебуваючи в риториці, я, між іншим, уже був інспектором, тобто мав «кондицію», що складалася з двох учнів молодших за мене, з якими я жив на одній квартирі, і за інспекторство над ними користувався безплатною квартирою та харчуванням» [3, с. 215]. У середині ХІХ ст., зі спогадів теж колишнього вихованця, в Чернігівській семінарії квартирні «інспектори» отримували платню 7–8 крб. на рік з кожного вихованця, до того ж на квартирі вони мешкали безкоштовно [2, с. 79].

Семінаристи також мали наглядати за учнями духовного училища. Як пригадував О. Кистяківський, «у Чернігівській семінарії здавна існував звичай, за яким учні духовного училища передавалися під нагляд і опіку учнів старших класів семінарії. Найкращі й найбільш надійні учні, отримавши дозвіл від наглядача духовних училищ на право навчати молодших, наймали квартиру в приватному будинку для проживання, утримання та навчання цих учнів [1, с. 3].

Наглядали семінаристи за учнями духовного училища не лише на приватних квартирах, а й у гуртожитку. Як згадує П. Тичина, на початку ХХ ст. у гуртожитку училища була окрема кімната, в якій мешкав вихователь чи, як називали його натовді, репетитор з числа вихованців старших класів семінарії. Репетитор мусив мати голос (тенор чи бас) і співати разом з учнями в хорі, а також наглядати за їхньою поведінкою та допомагати готувати уроки [8, с. 20].

Проводячи ревізію Чернігівської духовної семінарії у 1876 р., С. Миропольський зазначив, що головним «знаряддям» інспекції були самі учні – «чергові», серед яких існувала певна ієрархія: класні, квартирні та загальні. Останні були безпосередніми помічниками інспектора, який здебільшого мав справу з

журналами «чергових», у яких фіксувались проступки вихованців. «Чергових» іноді штрафували за відсутність записів щодо порушень з боку семінаристів у журналах [11, с. 261].

У 1867 р. у семінаріях було запроваджено нову посаду помічника інспектора. У випадку відсутності кандидатів на цю посаду, тимчасово виконувати обов'язки помічника інспектора дозволялось випускникам семінарій по першому розряду. У 1873 р. у Чернігівській духовній семінарії існували дві посади помічника інспектора й крім того, ще в 1871 р. було запроваджено посаду наглядача. [5, с. 245].

У зв'язку зі зростанням чисельності вихованців збільшувалась і кількість членів інспекції. Так, у 1909 – 1910 навчальному році в Чернігівській духовній семінарії інспектору допомагали вже п'ять помічників – викладачів семінарії та три наглядачі з числа вихованців семінарії, що стежили за поведінкою семінаристів у гуртожитку. Починаючи з 1914 р., у кожному класі був вихователь [11, с. 264].

Спосіб життя вихованців, правила їх поведінки в класі та в позанавчальний час було докладно визначено особливою інструкцією, затвердженою Педагогічним зібранням Чернігівської духовної семінарії у 1873 р. У 1877 р. були затверджені оновлені «Правила поведінки воспитанников Черниговской духовной семинарии», що склалися з 111 параграфів, які регламентували обов'язки вихованців, поведінку в навчальний та позанавчальний час, обов'язки чергових [7, с. 1–31].

Але незважаючи на такий пильний контроль з боку інспектора, його помічників та викладачів за життям та поведінкою вихованців, вони не завжди могли запобігти пропускам уроків та молитов без поважних причин, відлучкам у нічний час, грі в карти, грубості, палінню, пияцтву.

До основних засобів покарання належали зауваження, догана, зниження оцінки за поведінку, голодний стіл, карцер, а також позбавлення казенного утримання та повідомлення батькам. Ось що являло собою покарання голодним столом у 80-х рр. XIX ст. у Чернігівській духовній семінарії: «Посеред їдальні ставили ще два невеликі столики: один – так званий «пробний», на який у тарілках

ставили їжу, що її споживали учні, а другий мав назву «голодний». На цьому столику розкладали всі необхідні прибори для їжі, навіть сіль, але хліба й жодної страви не давали, і провинений сідав за цей стіл, спостерігав, як його товариші їдять, і тим мав бути ситий» [6, с. 66]. Усі порушення фіксувались в інспекторському журналі. Більш вагомі проступки семінаристів розглядалися Правлінням за поданням інспектора. Хоча покаранням за появу в нетверезому стані відповідно до семінарського Статуту було виключення, Правління Чернігівської духовної семінарії рідко вдавалося до такої міри, замінюючи її карцером або суворою доганою. Інколи виключали за власним бажанням і ставили четвірку за поведінку, щоб вихованці мали змогу вступити до світського навчального закладу [12, с. 121].

Отже, інститут «старших» у першій половині XIX ст. відігравав ключову роль у системі виховного контролю Чернігівської духовної семінарії, забезпечуючи дисципліну й порядок серед вихованців. Після його скасування у 1868 р. функції внутрішнього нагляду перейшли до «чергових», які поступово стали головними помічниками інспектора. Наприкінці XIX – на початку XX ст., у зв'язку зі зростанням кількості учнів, інспекторський апарат був розширений, проте питання підтримання дисципліни залишалось складним завданням. Попри детально прописані норми поведінки, система покарань не завжди забезпечувала очікуваний виховний ефект, а інколи відзначалася формальністю застосування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Александр Федорович Кистяковский (Биографический очерк, с отрывком из рукописной автобиографии его). *Киевская старина*. 1895. № 1. С. 1–43.
2. Г. Б. Черниговская семинария 50-т лет назад. *Вера и жизнь*. 1915. № 5-6. С. 77–98.
3. Кулжинский И. Воспоминания старинного Черниговского семинариста. *Черниговские епархиальные известия*. 1877. № 8. Часть неофициальная. С. 210–221.

4. К истории Черниговской духовной семинарии. *Вера и жизнь*. 1913. № 14. С. 60–67.
5. Об учреждении в духовных семинариях должности надзирателей из воспитанников оных. *Черниговские епархиальные известия*. 1871. № 10. С. 244–245.
6. Полонський М. Спогади священника / [упорядники Євгенія Марховська, Олександр Тарасенко]. Київ, 2010. 360 с.
7. Правила поведения для учеников Черниговской духовной семинарии. Чернигов: В Черниговской губернской типографии, 1877. 31 с.
8. Тичина П. З минулого – в майбутнє. Київ: Дніпро, 1973. 344 с.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 711. Оп 2 Спр. 474. 97 арк.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 711. Оп 2 Спр. 2263. 202 арк.
11. Ципляк Н. Основні напрямки виховного процесу в Чернігівській духовній семінарії. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2007. Вип. 36. С. 260–266.
12. Ципляк Н. Побут та дозвілля вихованців Чернігівської духовної семінарії. *Вісник Чернігівського державного університету*. Серія: Історичні науки. № 5. Чернігів, 2008. Вип. 52. С. 118–124.